

Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді

Анна Карнаух,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
Київського національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Про громадянську освіту в Україні почали говорити відносно недавно. Переломним тут видається 1997 рік. Можна згадати кілька подій цього й наступних років, що послужили причиною того, аби питання громадянської освіти стало предметом дискусій та практичних проектів.

У грудні 1997 року в Києві відбулася міжнародна конференція, організована консорціумом CIVITAS International. Тоді ж було засновано сектор політичної культури в Адміністрації Президента України. Одним з нечисленних здобутків нетривалого існування сектора стала конференція з проблем політичної культури, організована Інститутом соціальної та політичної психології АПН України та Українською академією державного управління.

З 1997 по 2002 рік здійснювався канадсько-український проект „Демократична освіта” (університет Queen’s, Кінгстон, Онтаріо). Рада міжнародних досліджень і обмінів (IREX) та програма розширення доступу до Інтернету (IATP) здійснили проект „Мережа громадянської освіти в Україні”. У 2000 - 2003 роках було здійснено низку заходів (розробка експериментальних навчальних програм, створення навчальних посібників, проведення семінарів і тренінгів) в межах „Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні”.

У квітні 2000 року Президія Академії педагогічних наук України схвалила основні положення „Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” [1]. Концепції громадянської освіти в Україні були розроблені Інститутом громадянської освіти НаУКМА в межах „Трансатлантичної програми” [2].

Демократична політична освіта спрямовується на виховання громадянина (громадянська освіта), який цінує власні права, готовий захищати ідеали свободи, демократичні цінності, володіє відповідними практичними навичками [2, с. 2].

Проблема виховання громадянина має давню історію, ще з часів античності. Сократ, наприклад, вважав, що основу виховання взагалі становить саме громадянське виховання. Антисфен Афінський дотримувався думки, що виховання має бути вільним. Слід зауважити, що домінував саме перший погляд. Платон у „Діалогах” звертав увагу на те, що метою виховання є такий вплив на людину, щоби вона з дитинства хотіла стати досконалим громадянином. Він вказував на єдність трьох начал у вихованні – політичного, правового і морального. Пізніше ідеї громадянського виховання розвивали Аристотель, Ж.-Ж. Руссо, Т. Кампанелла, К. Гельвецій, П. Гольбах, М. Костомаров, К. Ушинський. В радянські часи цій проблемі надавали значну увагу, зокрема, А. Луначарський, М. Горький, А. Макаренко, В. Сухомлинський [3, с. 102].

Сутність демократичної громадянської освіти полягає у наданні кожній особистості знань, необхідних для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві, які визначають його громадянську компетентність, політико-правову й соціально-економічну освіченість – те, що називають культурою соціальності. Громадяни демократичних суспільств мають володіти необхідним мінімумом знань про ідеали і цінності, що складають основу демократичної політичної культури. Така культура включає розуміння значення прав людини, їх дотримання у повсякденній практиці, знання того, як влаштоване суспільство та його інститути, вміння брати участь у громадському житті: сприяти розв’язанню конфліктів, вступати в комунікацію й співпрацювати, в тому числі й з представниками влади, робити свідомий і відповідальний вибір, критично мислити тощо. Зміст демократичної політичної освіти складають також відповідні цінності – свобода, справедливість, рівність можливостей, солідарність, міжкультурне взаєморозуміння, захист довкілля, відданість справі миру тощо.

Громадянська освіта в демократичному суспільстві покликана навчати індивіда зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми і державою, ефективно захищати власні інтереси. Така освіта має бути осмислена як своєрідне звільнення людини, її визволення, але не від зовнішніх пут, а від власної нерішучості, нездатності відчувати свою соціальну значущість, гідність, свободу й рівність у стосунках з іншими. Поряд з наданням знань і формуванням умінь суспільно-політичної дії політична освіта має забезпечувати формування певного морально-духовного стану людей – відчуття власної свободи і водночас відповідальності, віри у суспільні цінності. Саме такий стан позначаємо поняттям „громадянськість” [4, с. 42].

Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної і правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі вітчизни та свого народу; усвідомлення себе повноправним членом соціальної спільноти. Громадянськість, громадянська позиція людини пов'язані з почуттям гордості за свою країну, її традиції, звичаї, символи (герб, гімн, прапор), з повагою до прав та обов'язків громадянина, до Конституції держави [5, с. 122].

Громадянськість тісно пов'язана з державністю. Немає держави – не може бути й мови про громадянськість. В Преамбулі Закону „Про громадянство України” записано: „Громадянство України передбачає постійний правовий зв'язок особи і Української держави, який знаходить свій вияв у їх взаєминах, правах та обов'язках” [6].

Громадянська освіта покликана вселяти в людей упевненість, віру у власні сили, власну спроможність оптимально, відповідно до національного духу й традицій, влаштувати спільне життя, шанувати цінності демократизму й злагоди.

Наслідком і результатом громадянської освіти має бути формування молодого людини, яку характеризують наступні якості.

Почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати. Про права людини не досить лише знати, необхідно навчитися сприймати їх як беззаперечну цінність – власну та загальну. Важливо вірити в те, що люди дійсно мають права, цінують їх, вмотивовані їх використовувати й захищати.

Уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади. Громадянська освіта має бути зорієнтована на розвиток уміння індивідів міркувати, аналізувати, порушувати питання, шукати відповіді на них, робити власні висновки, адекватно орієнтуватися в політичній ситуації, адаптуватися до суспільних стосунків, захищати свої інтереси. Головне тут полягає в тому, щоб навчитися сприймати державу не як джерело благодаті чи, навпаки, загрозу автономії особистості, а як інституцію, скеровану систематично й кваліфіковано управляти соціальними справами. Критично вимогливе ставлення громадян до влади – неодмінна передумова демократичної держави.

Відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість. Громадянська освіта – це не лише засвоєння певної суми знань, а ще й культивування цінностей демократії, формування готовності особистості діяти відповідно до вимог законності і справедливості.

Політична освіченість, компетентність. Ця риса політичної культури визначається мірою опанування людиною базових знань про статус особистості, права людини, про суспільство, в якому вона живе, його історію, культуру, традиції і звичаї, про відповідальність особистості за

використання власних прав, природу і устрій держави, порядок і процедури її функціонування, можливості громадян впливати на рішення і дії влади, брати участь у діяльності громадських організацій, політичних партій. Політична освіченість також передбачає, що людина знає основні поняття і терміни суспільствознавства, розпізнає їх смисл у різних контекстах, уміє пояснювати суспільні процеси, тобто розкривати причини їх виникнення та наслідки розвитку.

Знання, визнання і дотримання законів. Ознакою демократичної громадянськості, громадянською чеснотою є здатність особи з повагою ставитися до норм і правил, прийнятих в суспільстві, виконувати обов'язки, покладені на неї громадою. Дотичним до цього показником громадянськості є лояльність - визнання чинних законів, повноважень влади, згода перебувати в наявному „правовому полі”. Культура громадянськості визначається рівнем юридичної освіченості людей, розумінням того, що є законним, а що незаконним.

Толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод. Ця риса демократичної політичної культури передбачає усвідомлення особистістю множинності й різноманітності світу, повагу до інтересів і прав інших, готовність до взаємовигідного розв'язання конфліктів.

Участь у спільних справах. Завдяки громадянській освіті молодь має пересвідчитися в тому, що стабільне існування вільного й законодавчо врегульованого суспільства, ефективне розв'язання проблем життя громади потребують їх безпосередньої й зацікавленої участі, вміння робити виважений вибір, знання правил і процедур ухвалення рішень та їх реалізації. Участь у житті громади, зокрема й учнівського (студентського) колективу, має стати важливою складовою змісту громадянської освіти.

Виховати громадянина – означає підготувати підростаюче покоління до участі у розв'язанні сьогоденних та перспективних завдань держави. Виконати це завдання – означає сформувати у молодій людині комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки [7, с. 38].

Домінантою політичної освіти в демократичному суспільстві є участь у самоврядуванні, адже найповніше ідеали демократії втілюються в життя, коли кожен член громади долучається до суспільних справ. Отже, політична освіта є важливим засобом подолання громадянської байдужості й апатії.

Демократичну політичну освіту молодих громадян - громадянську освіту - слід розуміти як безперервний, багаторівневий процес, що охоплює різні періоди життя людини. При визначенні змісту політичної освіти в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, побудові логіки

Його викладання слід виходити з очікуваного образу політично освіченої людини, що має бути бажаним результатом педагогічних зусиль. Визначальними також мають бути психологодидактичні особливості кожної вікової категорії учнів і студентів. Якщо говорити про обумовлення змісту політичної освіти віковими категоріями, то слід зазначити, що належить розрізняти такі вікові етапи політичної освіти: 1) дошкільне виховання й початкова освіта; 2) шкільна освіта; 3) вища і професійна освіта; 4) освіта дорослих.

Перший з перелічених етапів є початком соціалізації особистості. Тут відбувається формування головних цінностей та настановлень особи, почуття людської гідності, поваги до інших, толерантності, схильності до несилових способів розв'язання конфліктних ситуацій, почуття солідарності й готовність співпрацювати з іншими людьми.

На другому етапі соціалізації відбувається формування **системи цінностей** і настановлень людської поведінки. Тоді дитина отримує знання і формує вміння, необхідні для життя в суспільстві. Саме на цьому етапі важливого значення набуває когнітивна складова політичної освіти – систематичні, всеохопні знання про влаштування суспільства, його інститути й керівні органи, про закони й правила, що визначають стосунки людей між собою та з владою, перебіг суспільних процесів, про права, свободи, привілеї та, з іншого боку, про відповідальність і обов'язки людини і держави.

Третій етап – це розширення й поглиблення знань про права людини, осмислення філософських, культурних, юридичних і економічних передумов, формування громадянської позиції та суспільно-політичної орієнтації особистості.

Нарешті, на четвертому етапі політична освіта покликана сприяти безперервній реадaptaції дорослої людини до змін, що відбуваються в суспільстві та в її власному соціальному статусі.

На першому етапі політична освіта може здійснюватися як епізодичне й фрагментарне включення в освітній процес інформації, цінностей та дій, що стосуються питань громадянства, держави, суспільного порядку тощо. На етапі шкільної освіти елементи політичного навчання мають бути інкорпоровані у викладання таких дисциплін, як історія, мови, географія. До того ж, у старших класах може йтися про самостійну дисципліну, спрямовану на формування демократичної громадянськості. На етапі вищого і професійного навчання політична освіта здійснюється у вигляді спеціальних курсів, обсяг і концептуальна глибина яких корелюють з фахом, що освоюється. Зрештою, на рівні освіти дорослих політична освіта знову набуває епізодичного характеру і може забезпечуватися практикою підвищення кваліфікації, самоосвітою за допомогою засобів масової інформації тощо.

Громадянська освіта має бути спрямована на формування здатності

громадян розібратися в тому, що є повсякденним, але разом з тим вельми складним - у законах, правилах, культурі співжиття у громаді; на плекання філософії свободи й людської гідності. Очікується, що завдяки їй буде поширене правило, відповідно до якого будь-яку суспільну проблему належить розв'язувати лише шляхом взаємної згоди й поважання інтересів усіх, а не домінування чиїхось окремих інтересів, сприяти встановленню такого типу культури, що характеризується переважанням соціальної педагогіки (а не політичної ідеології). Формування звички до діалогу як сутнісної складової демократичної політичної культури є важливим завданням громадянської освіти.

Громадянська освіта – це багатоскладовий інформаційно-пізнавальний вплив, форми і зміст якого обумовлені низкою чинників, зокрема, метою політичної освіти, що варіюється залежно від вікової категорії учнів, реальними проблемами політичної культури конкретного суспільства. Це своєрідний тренінг з громадянськості.

Серед проблем, що існують у розвитку громадянської освіти в Україні й потребують якнайшвидшого розв'язання, – визначення її змісту, застосування відповідних їй методів викладання, розробка навчальних програм і посібників, використання інформаційних технологій у процесі навчання, підвищення кваліфікації викладачів.

Сучасна громадянська освіта має здійснюватися як органічне поєднання індивідуальної та групової роботи, лекційного монологу та інтерактивних методів (ділові ігри, „мозкові штурми”, ситуаційні випадки, круглі столи, дискусії тощо), залучення юнацтва до участі в дослідницьких проектах, публічних обговореннях актуальних проблем, в тому числі і в пресі.

Очевидно, що найкраща школа демократії - це практична участь у житті демократичного суспільства. І важко „навчати демократії”, коли молодь бачить, що її не існує в державі. За політичної модернізації - переходу від тоталітаризму до демократії - доводиться культивувати демократичні цінності, поширювати демократичні процедури, нові правила життя й стиль поведінки в умовах недемократичної дійсності. Коли в суспільному житті бракує демократизму, громадянська освіта сама може стати чинником розширення демократії [4, с. 51].

Однією із загроз для перспектив політичної освіти в Україні є дилетантизм інновацій, що межує з профанацією й дискредитацією самої ідеї. Багато педагогів і досі не зовсім уявляють, що таке громадянська освіта, яке її призначення. Часто вона підмінюється вивченням історії, студюванням законів тощо. Щоб громадянська освіта в демократичному, а тим більше перехідному суспільстві відповідала соціальним вимогам, вона має бути систематичною й фаховою, спиратися на наукову розробку принципових питань, на коректне визначення її змісту, виходячи з реального стану політичної культури громадян.

Демократії, особливо молоді демократії, не можуть протистояти загрозам сучасного світу без високої поінформованості громадян, які відчувають свій обов'язок і відповідальність перед суспільством.

Література:

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6. – Червень.
2. Концепція громадянської освіти в Україні // Шкільний світ. – 2000. – № 13 - 14. – Липень.
3. **Головатий Н. Ф.** Соціологія молоді. – К.: МАУП, 1999.
4. **Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С.** Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Методичний посібник. – К.: Тандем, 2004.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 122.
6. Закон України „Про громадянство України” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50.
7. **Косарева Н. І.** Особливості громадянського виховання студентської молоді // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства. Збірник наукових статей. 19 – 21 травня 1998 року, м. Черкаси. За матеріалами Всеукраїнського науково-практичного семінару.